

ІСТОРІЯ ФЕМІНІТИВІВ-СУБСТАНТИВАТИВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розкрито історію виникнення і становлення категорії фемінітивів-субстантиватів на українському ґрунті. Розглянуто семантичні, словотвірні, функціональні ознаки фемінітивів-субстантиватів у діахронному і синхронному аспектах, виділено спільні і відмінні особливості між періодами їх формування. Охарактеризовано три групи фемінітивів за ступенем субстантивації (узуальні, okazіональні, контекстуальні) з урахуванням кожного синхронного зрізу та всієї історії розвитку української мови, що дало можливість визначити історичну мінливість, неоднорідність, відкритість і водночас багатство категорії фемінітивів-субстантиватів української мови.

Ключові слова: історія української мови, фемінітиви-субстантивати.

В статье раскрывается история возникновения и становления категории феминитивов-субстантиватов на украинской основе. Рассмотрены семантические, словообразовательные, функциональные признаки феминитивов-субстантиватов в диахроническом и синхроническом аспектах, выделены общие и отличительные особенности между периодами их формирования. Охарактеризованы три группы феминитивов по степени субстантивации (узуальные, okazіональные, контекстуальные) с учетом каждого синхронического среза и всей истории развития украинского языка, что дало возможность определить историческую изменчивость, неоднородность, открытость и в то же время богатство категории феминитивов-субстантиватов украинского языка.

Ключевые слова: история украинского языка, феминитивы-субстантиваты.

The article reveals the origin and development of the category of feminitives-substantives in the Ukrainian language. Semantic, word-building and functional peculiarities of feminitives-substantives have been considered in the diachronic and synchronic aspects. Peculiar features of each period of their development have been defined. The following three groups of feminitives have been characterized according to the degree of substantivation with reference to every synchronic layer and all the history of the development of Ukrainian language, i.e. usual, occasional and contextual. It has inabled the author to define the historical variability, heterogeneity and openness of the category of feminitives-substantives of the Ukrainian language.

Key words: history of the Ukrainian language, feminitive-substantive.

З історії мовознавчої науки відомо про неодноразове комплексне і часткове дослідження субстантивації. Системному вивченню цього явища присвячені праці І.І.Ковалика [12], Д.Г.Гринчишина [7], В.В.Лопатіна [15], В.О.Низинської [17], В.В.Носкової [18], І.Ф.Протченка [19, 234-285], Н.С.Білашової [6] та інших, а побіжно його розглядають загальнонаукові лінгвістичні видання «Курс сучасної української літературної мови» за ред. Л.А.Булаховського [14, 341-342], «Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст.» Л.Л.Гумецької [8, 110-112], «Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору» С.П.Бевзенка [1, 138-139], «Нариси з історичної морфології української мови» С.П.Самійленка [20, 46-52], «Сучасна українська літературна мова: Морфологія» за ред. І.К.Білодіда [23, 230-235], «Словотвір сучасної української літературної мови» [22, 30-31], «Современный русский язык. Словообразование» О.А.Земської [10, 277-279], «Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация» І.С.Улуханова [25, 190] та інші. Нагромаджений досвід з аналізу явища субстантивації дає можливість розглядати сьогодні субстантивацію як окремих спосіб творення слів, що полягає в трансформації різних частин мови в іменники без змін їх зовнішньої форми, але зі зміною їх значення і граматичних ознак [7, 8], та відносити його до морфолого-синтаксичної деривації [12, 21], хоч йому відводять місце і в межах лексико-

граматичної деривації [7, 23], конверсії [24, 265-266] та інших різновидів деривації. А специфіка дериватів, що є результатом цього способу творення, їх поведінка і статус на сучасному етапі та в історичному розвитку зумовлюють постійне звернення до цього способу деривації й опрацювання його на рівні всіх словотвірних категорій іменників. За І.І.Коваликом, словотвірною категорією вважаємо «загальне абстрактне поняття, до складу якого входить сукупність усіх підлеглих словотвірних розрядів, споріднених одним загальним значенням», наприклад категорія назв осіб [13, 12].

Однією із семантично і структурно багатих словотвірних категорій іменників української мови є субстантиви зі значенням особи жіночої статі, серед яких чимале місце займають і фемінитиви, що виникли внаслідок субстантивації. Фемінитиви-субстантивати української мови не були об'єктом спеціального лінгвістичного дослідження, хоч у цілому загальні назви жінок української мови неодноразово досліджувалися в синхронному та діахронному аспектах [див. 2, 21, 27]. Але комплексний аналіз фемінитивної системи української мови, підготовка загальної праці з історії словотвору фемінитивів української мови вимагають опрацювання усіх дериваційних особливостей фемінитивів, зокрема й іменників-назв жінок, утворених способом субстантивації.

Українська мова багата на фемінитиви-субстантивати, однак це багатство є витвором не кількох десятиліть чи століть, а результатом усієї історії розвитку української мови. У зв'язку з цим історію самих фемінитивів-субстантиватів необхідно вести з дописемного періоду і розглядати її як тривале, складне і водночас активне творення, використання і поступове збільшення таких слів аж до сьогодні, що зумовлювалося різними мовними й позамовними факторами. У розвитку фемінитивів-субстантиватів можна виділити такі ж періоди, як і в історії української мови загалом (наприклад, протоукраїнський, давньоукраїнський, середньоукраїнський і сучасний періоди, за Ю.Шевельовим [28, 54-55]).

Упродовж історії розвитку української мови, тобто в діахронному аспекті, і на окремих етапах її становлення, тобто на синхронних зрізах, процес творення фемінитивів шляхом субстантивації був неоднаковим, але відповідав загальним словотвірним процесам, що відбувалися в кожний період функціонування української мови. Разом з тим, слід відзначити й загальні специфічні особливості деривації фемінитивів-субстантиватів. Так, словотвірною базою для них виступали переважно прикметники (присвійні, рідше відносні та якісні), а також невеликою мірою дієприкметники, що зумовлювалося генетичною спорідненістю цих частин мови (зокрема, іменники та прикметники розвинулися з групи імен ще в індоєвропейській мові і первинно мали спільні граматичні особливості [див. 16, 264]). Причинами творення фемінитивів-субстантиватів були генетична спорідненість іменників та прикметників, відсутність співвідносних чи близьких за значенням найменувань жінок, забезпечення певною мірою економії мовних засобів, прагнення вказати на вторинність жінки стосовно чоловіка, на її залежність від особи чоловічої статі та виділити якість особливі риси жінки. А загальна сукупність фемінитивів-субстантиватів, представлена словами усіх історичних періодів, дала можливість виокремити для проведення синхронно-діахронного аналізу три групи найменувань жінок: слова, що зазнали повної субстантивації (узуальні фемінитиви); слова, що зазнали часткової субстантивації і можуть співвідноситися з відповідними прикметниками (оказіональні фемінитиви); слова, що зазнали випадкової субстантивації (контекстуальні фемінитиви).

Фемінитиви-субстантивати відомі з глибоких дописемних часів, як і загалом найменування осіб жіночої статі [див. 3]. Так, слово *вдова* «незаміжня, позбавлена чоловіка жінка» утворено ще в індоєвропейський період унаслідок закам'яніння форми жіночого роду називного відмінка прикметника, а із занепадом нечленних прикметників та через відсутність слова із вказаною семантикою швидко усталилося для позначення жінки, яка втратила чоловіка. Праслов'янська мова розпоряджалася уже власне іменником *вдова*, непохідним за структурою, що виступав базою для новотворів того часу (*вдовуць*, *вдовица*) [див. 11, 22, 73] і був успадкований таким українською мовою. Походження назви *вдова* можна встановити сьогодні тільки під час етимологічного аналізу [див. 26, I, 281-282].

У праслов'янській мові виникли слова *братана*, *стрына*, *уна*. З цих іменників назви *стрына*, *уна* як первинні прикметники жіночого роду не мали, напевно, співвідносних прикметників чоловічого роду (*стринь (стриньи)*, *уиць (уицьи)*), а слово *братана* корелювало з давнім прикметником *братань*, що дають можливість з'ясувати наукові джерела [див. 11, 70-72]. У цих субстантивах виділялися праслов'янські основи *братань*, *стры*, *уи*; суфікси *-ан-*, *-н-* вказували на те, що первинно такі слова були, ймовірно, нечленими присвійними прикметниками, які через відсутність необхідних найменувань усталилися для позначення членів родини. Слово *братана* могло спочатку виступати у сполученні *братана дочка* (як і *братань сынъ*) зі значенням «дочка дядька, племінниця» або домислювати слово *дочка*, а потім і зовсім позбавитися його та утвердитися в субстантивній функції. Назви *стры*, *уи* позначали в праслов'янській мові відповідно «брата дядька» і «брата матері», тоді як їх дружин називали, ймовірно, *дядькова (стрына, уна) дружина*, а після занепаду слова *дружина* залишилися слова *стрына*, *уна* з іменниковим значенням «дружина дядька» та перейшли у спадок українській мові. Походження сучасних найменувань *братана*, *вуйна*, *стрийна* як і слова *вдова*, можна визначити тільки при етимологічному дослідженні [див. 9, I, 246, 438; 9, V, 442]. Отже, назви *вдова*, *братана*, *стрийна*, *вуйна* засвідчили дописемну давність субстантивації прикметників і первинність вираження фемінітивами-субстантиватами родинних відносин.

Давньоукраїнська мова володіла невеликою кількістю фемінітивів-субстантиватів, але дещо більшою, порівняно з протоукраїнським періодом. За пам'ятками давньоукраїнської писемності у ній виділялося до двадцяти фемінітивів-субстантиватів – десята частина від усієї кількості фемінітивів того часу [див. 4, 29]. Майже половина їх позначали жінок за соціальним, майновим та сімейним статусом батьків (*бановьна*, *богачичьна*, *болярчичьна*, *братичьна*, *дѣдичьна*, *княжчичьна*, *рабичьна*, *сестричичьна* тощо). Вони мали прикметникові ознаки (значення присвійності, ад'єктивний тип відмінювання, прикметникові суфікси), тому за походженням все ж були прикметниками. Для позначення дочки особливого статусу зручними в той час були відомі назви чоловіків (на зразок *богачь*, *князь*, *дѣдичь* тощо), від яких і утворювалися присвійні прикметники, що з утратою слова *дочка* або й без нього ставали повноправними найменуваннями жінок. Загалом фемінітиви-субстантивати давньоукраїнської мови започаткували диференціацію таких найменувань за семантикою, структурою, стилістичними ознаками і показали малопродуктивність їх у той час. З новотворів давньоукраїнської доби сьогодні наявні кілька слів, що належать переважно до рідковживаної лексики (*королева*, *старостина*, *дядина*, *княжна* тощо).

Середньоукраїнський період відзначився надзвичайно швидким зростанням та активним використанням фемінітивів-субстантиватів, порівняно з давньоукраїнським періодом. У цей час, тобто в староукраїнській мові XVI-XVII ст., фіксувалося більше ста іменників-назв жінок, утворених шляхом субстантивації, тобто десята частина усього складу фемінітивів [див. 5, 145]. Особливо актуалізувалося тоді творення фемінітивів-субстантиватів, що характеризували жінок за соціальним станом чоловіків. З такою семантикою засвідчено більше половини фемінітивів-субстантиватів (*атамановая*, *бондаревая*, *воєводина*, *войская*, *докторовая*, *жолнеровая*, *канцлярыная*, *каштеляновая*, *кравчиная*, *писаревая*, *подкоморина*, *поручникова*, *свещеникова*, *столникова*, *хоружинная*, *чашьникова* тощо). Творенню й поширенню таких найменувань великою мірою сприяли позамовні фактори. Перебування України та окремих її територій під владою різних держав, а в основному Польщі (XIV-XVII ст.) зумовило проникнення в українську мову численної кількості назв осіб за посадою, титулом, званням, що стали самодостатніми для позначення і членів сім'ї високоіменованих осіб. За пам'ятками писемності та науковими джерелами не встановлено співвідносних прикметників чоловічого та жіночого родів до вказаних фемінітивів, тому найбільш правдоподібним було творення їх від сполучень на зразок *воєводи́човая дружина* (*дружина воєводи*) або швидше за все від самих маскулінативів з домислюванням назви *дружина* на зразок *ключникъ* – *ключникова (дружина)*, *секретарь* – *секретаровая (дружина)*. Значення присвійності, належності жінки чоловікові виражали

суфікси *-ов-а(я)*, *-ев-а(я)*, *-ин-а(я)*, *-ын-а(я)*, *-а(я)*. За відсутності співвідносних прикметників жіночого роду такі фемінітиви можна було би розглядати і як морфологічні (суфіксальні) деривати, мотивовані співвідносними маскулінативами (*мечникъ – мечникова, подскарбий – подскарбина, судия – судиная* тощо). Проте ад'єктивні ознаки розглянутих фемінітивів, позначення ними опосередковано жінок, вираження залежності, вторинності жінки стосовно чоловіка засвідчують все ж первинний прикметниковий характер таких фемінітивів.

Актуалізації соціального стану жінки в староукраїнській мові сприяли великою мірою і фемінітиви-субстантивати, що позначали жінок за соціальним станом батьків (*войтовна, королевна, ксенжна, господаровна, панна, намесниковна, пасинковна, поповна, царевна, целюриковна, цесаровна* тощо). Причинами формування таких найменувань були ті самі фактори, що й творення назв жінок за соціальним станом батьків. Вони припускали домислювання слова *дочка*, але самих мотивувальних сполучень (на зразок *поповна дочка* чи *дочка попа*) та співвідносних прикметників чоловічого й жіночого родів не мали в староукраїнській мові, тому могли виводитися безпосередньо з відповідних маскулінативів (на зразок *царь – царевна, намесникъ – намесниковна*). Все ж прикметникові особливості, тобто суфікси *-овн-а*, *-евн-а*, *-н-а*, опосередкована вказівка на особу жіночої статі й підкреслення ними вторинності, залежності жінки стосовно чоловіка засвідчували первинно ад'єктивний статус зазначених фемінітивів. З виникненням різних виробничих професій і формуванням відповідних маскулінативів-назв осіб різних професій та за аналогією до відомих з минулого найменувань жінок значно збільшилася кількість фемінітивів-субстантиватів, що позначають жінок за соціальним станом батьків, у новій українській літературній мові (*винниківна, десятниківна, дігтярівна, золотарівна, кожом'яківна, кухарівна, лікарівна, малярівна, отаманівна, пасичниківна, протопонівна, професорівна, різниківна, санджаківна* тощо) і склала більшу частину фемінітивів-субстантиватів нової української мови. Зі староукраїнського періоду до сьогодні назви жінок за станом батьків разом з назвами жінок за станом чоловіків виступають повними субстантиватами.

У староукраїнських пам'ятках виявлено і багато інших за семантикою фемінітивів-субстантиватів, зокрема назви жінок за родинними відносинами (*братова, вувна, сестринна, стрічна, синова* тощо), за сімейним станом (*блоглова, молодая, наречена* тощо), за фізіологічним станом (*болная, беремѣнная* тощо), за стосунками (*кохана, мила, возлюблена* тощо), за діяльністю (*кармила, дворная, одверьяная, стригущая, протестующая* тощо), за станом (*державчина, повинная, служащая* тощо), за церковно-релігійними ознаками (*вдчняя, преблаженная, пречистая* тощо), за ситуативним станом (*зневажена, скаржачая, зайшла* тощо), за національністю (*руська, прихожа* тощо). Ад'єктивний характер дає можливість віднести такі найменування до субстантивованих прикметників, але поодинокі фіксації лише припускає віднесення їх до певного ступеня субстантивації. Частина з них не має або й не мала співвідносних прикметників чоловічого та жіночого родів, що сприяє розгляду їх поза зв'язком з відповідними сполученнями (на зразок *братова дружина, вувна дочка*) та співвіднесенню з відповідними маскулінативами (на зразок *брат – братовая, вуй – вувна*) і трактувати як повні субстантивати. Інша ж частина (переважно іменники зі значенням відношення до чогось) передбачає існування співвідносних ад'єктивів (на зразок *кохана, миленька, русонька*), але поділити їх на оказіональні та контекстуальні досить важко. Єдиним критерієм розмежування є актуальність та частотність вживання: якщо слова є загальноживаними і, до того ж, частотними, то вони належать до оказіональних субстантиватів (*любима, мила, протестуюча* тощо), а якщо є рідковживаними та нечастотними, то – до контекстуальних субстантиватів (*зайшла, прихожа, овдовіла, зневажена* тощо). Таким чином, фемінітиви-субстантивати староукраїнської мови – це різноманітні за семантикою, структурою слова з перевагою назв жінок за станом чоловіків та батьків над іншими назвами, неоднакові за ступенем субстантивації слова, але здебільшого повні субстантивати, меншою мірою оказіональні та контекстуальні. Збережені дотепер староукраїнські фемінітиви-субстантивати належать в основному до рідковживаних слів (*наречена, царівна, братова, мила, кохана, мастрова, синова, молода* тощо).

Нова українська літературна мова володіла майже такою самою кількістю фемінітивів-субстантиватів (понад 100 словами), як і староукраїнська, але з іншим їх складом. У ній перевагу над усіма фемінітивами-субстантиватами, як відзначалося, мали назви жінок за соціальним станом батьків (повні субстантивати), що постали, ймовірно, за аналогією до подібних слів або відразу на базі відповідних маскулінативів (на зразок *вівчар* – *вівчарівна*, *дяченко* – *дяченківна*, *князь* – *княгівна*, *пан* – *панівна*, *писар* – *писарівна*), але мали виразні прикметникові ознаки (суфікс *-івн-а*, значення присвійності, зв'язок зі словом *дочка*), тому перш за все належали до субстантивованих дериватів. Дещо меншу кількість фемінітивів-субстантиватів становили іменники з іншими семантичними ознаками, а саме назви за станом, діяльністю чоловіків (*бурмистрова*, *сотникова*, *хоружая*, *станова* тощо), за родинними зв'язками (*мачухівна*), за стосунками (*сужена*), за фізіологічним станом (*утоплена*). З таких найменувань більшість є повними субстантиватами (*підкоморая*, *хорунжа*, *подскарбієва*, *мачухівна*), лише поодинокі – оказіональними субстантиватами (*сужена*, *утоплена*). Специфічною ознакою нової української мови залишилися назви жінок за станом чоловіків та деякі інші за значенням назви жінок (*полкова*, *полковникова*, *хорунжа*, *мачухівна* тощо). А до сучасної української мови з неї потрапила майже половина назв жінок за станом та діяльністю батьків (*крамарівна*, *сотниківну*, *лимарівна*, *ткачівну* тощо). Отже, фемінітиви-субстантивати нової української мови не зазнали відчутних змін щодо семантики, структури, характеру субстантивації, порівняно зі староукраїнським періодом, та збагатили сучасну українську мову переважно назвами жінок за станом і діяльністю батьків.

Сучасна українська мова має у своєму розпорядженні, за власними підрахунками, дещо більшу кількість фемінітивів-субстантиватів (понад 120 слів серед п'яти тисяч усіх фемінітивів [див. 3, 45]), ніж мала нова українська мова, але зі складом, відмінним від попереднього етапу розвитку української мови. За значенням у межах сучасних фемінітивів-субстантиватів виділяється багато семантичних груп, зокрема назви жінок за станом, діяльністю, статусом батьків (*бондарівна*, *головівна*, *купцівна*, *москалівна*, *ткачівна*, *удовівна*, *шинкарівна* тощо), назви жінок за власною діяльністю (*завідуюча*, *коридорна*, *посильна*, *різноробоча*, *чергова* тощо), назви жінок за внутрішніми ознаками – психологічними, моральними, інтелектуальними (*благовірна*, *блаженна*, *всесвятая*, *дурна*, *навіжена*, *нещасна*, *прокаженна* тощо), назви жінок за родинними зв'язками (*братова*, *дядина*, *стрийна*, *тесцьова* тощо), назви жінок за стосунками (*невірна*, *нелюба*, *немила*, *незнайома*, *улюблена* тощо), назви жінок за зовнішнім виглядом (*плетена*, *чорнява*, *чорномаза*, *чорноброва* тощо), назви жінок за фізіологічним станом (*груба*, *непростовольна*, *сліпа*, *хвора* тощо), назви жінок за віком (*неповнолітня*, *стара*, *старенька* тощо). А за рівнем субстантивації сучасні назви жінок поділяються на узуальні, оказіональні та контекстуальні. До узуальних належать переважно ті слова, що набули статусу іменників-назв жінок ще в минулому української мови, тобто успадковані з давньої, старої чи нової української мови (*братанна*, *синова*, *наречена*, *королівна*, *попівна* тощо), а також деякі нові слова (зв'язкова, ланкова, возжата, горнична тощо). Оказіональними є окремі давні слова (*кохана*, *люба*, *молода*, *пречиста* тощо) та багато нових утворень (*покійна*, *вчена*, *знайома*, *чергова* тощо). А до контекстуальних відходять в основному поодинокі новотвори сучасної української мови, вжиті певними авторами або в окремих творах (*корпусна*, *маленька*, *невірна*, *оточена*, *чономаза* тощо). Обсяг узуальних фемінітивів-субстантиватів сьогодні майже не змінюється. Назви жінок за станом, діяльністю батьків і чоловіків, що становили в минулому основну частину повних субстантиватів і певною мірою реалізувалися в українській мові ХХ ст., сьогодні не поповнюються новими словами. Ті, що використовуються в сучасній українській мові (здебільшого назви жінок за діяльністю батьків), можна віднести до рідковживаної лексики – книжної або розмовної (*бондарівна*, *вдовівна*, *титарівна* тощо). Статус повних субстантиватів у сучасній українській мові мають і більш нові фемінітиви, але за давністю позначуваних реалій вони також уже є відголосом минулого або ознакою іншої мови (*горнична*, *завідуюча*, *ланкова*, *піонервожатою* тощо). Найбільш актуальними в сучасній українській мові є оказіональні фемінітиви-субстантивати, що поширені переважно в

книжному мовленні (*вчена, неповнолітня, покійна* тощо). А найбільш частотними в сучасній книжній мові (переважно художній) є слова *мила(я), кохана(я), царівна, королівна, молода, стара, знайома* та інші. Різні позамовні фактори й авторське сприйняття навколишнього світу зумовлюють часту появу і власне індивідуальних субстантиватів (контекстуальних), що первинно також сприймаються як книжні (*маленька, всепречистая, коридорна* тощо).

Дослідження історії фемінітивів-субстантиватів в діахронному й синхронному аспектах засвідчило значну протяжність і безперервність формування в українській мові найменувань жінок шляхом субстантивації, показало неповторність і специфічність кожного періоду в розвитку фемінітивів-субстантиватів. Поштовх до творення назв жінок ад'єктивного походження дали прикметники жіночого роду, що склали основну базу для формування таких найменувань у всьому подальшому розвитку української мови, а зі всіх прикметників фемінізації найбільшою мірою піддалися присвійні ад'єктиви, меншою мірою відносні та якісні. Первинно словотворчий розряд фемінітивів-субстантиватів містив поодинокі назви жінок за родинними стосунками, в подальшому поступово розширився новими за семантикою словами, а сьогодні охоплює близько вісім семантичних груп слів. Мовні й позамовні фактори спричинили поділ фемінітивів-субстантиватів на узуальні, okazіональні та контекстуальні. Упродовж усього писемного періоду розвитку української мови узуальні фемінітиви-субстантивати репрезентовані назвами осіб за станом, діяльністю батьків і чоловіків. Творенню таких фемінітивів сприяла семантика присвійних прикметників, а також вплив різних суспільно-політичних процесів на українській території, що й спричинили занепад таких фемінітивів та збереження до сьогодні невеликої кількості повних субстантиватів (*наречена, братова* тощо). Роль okazіональних фемінітивів-субстантиватів виконували різні за семантикою найменування жінок, що поступово входили до вжитку і через невелику залежність від позамовних чинників збереглися дотепер в більшій кількості, ніж узуальні. Контекстуальні фемінітиви-субстантивати – це оригінальні писемні новотвори, що визначали своєрідність фемінікону кожного історичного періоду. Статусу контекстуальних фемінітиви-субстантивати набували в час виникнення, тривале й активне використання одночасно з відповідними прикметниками жіночого роду давало можливість сприймати їх як okazіональні, а втрата співвідносних прикметників жіночого роду – як повні фемінітиви-субстантивати. Отже, на кожному історичному етапі одночасно співіснували узуальні, okazіональні й контекстуальні фемінітиви-субстантивати, що в історичному ракурсі змінювали або зберігали до сьогодні свій статус.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Історична морфологія української ови. Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Закарпат. обласне вид-во, 1960. – 416 с.
2. Брус М.П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпат. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 206с.+60с.
3. Брус М. П. Становлення категорії жіночості в українській мові / Вісник Прикарпатського університету. Філологія – Івано-Франківськ, 2006. – Вип. XI-XII. – С. 39-48.
4. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові XI-XV ст. / Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – С. 28-34.
5. Брус М.П. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI- XVII століть // Українська історична та діалектна лексика. Збірник наукових праць. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2007. – Вип. 5. – С. 144-155.
6. Белашова Н.С. Субстантивация прилагательных в немецком языке: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. – Москва, 1963. – 21 с.
7. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові (субстантивація прикметників). – К.: Наук. Думка, 1965. – 112 с.
8. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298с.
9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Ред. кол. О.С.Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982.–Т. I. – 631с.; 2006. – Т. V. – 704с.
10. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
11. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Ред. кол.: В.М.Русанівський (відп. ред.) та інші. – К.: Наукова думка, 1983. – 744 с.

12. Ковалик І.І. Вчення про словотвір. Словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін. – Львів: Вид-во Львів. Ун-ту, 1961. – Вип. 2. – 83 с.
13. Ковалик І.І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – Ч. 1. – 155с.
14. Курс сучасної української літературної мови / За ред. дійсн. члена Акад. наук УРСР Л.А.Булаховського. – К.: Рад.школа, 1951. – Т. I. – 520 с.
15. Лопатин В.В. Субстантивация как способ слововоразования в современном русском языке // Русский язык: грамматич. исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 205-233.
16. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 512с.
17. Низинская В.А. Словообразовательная структура существительных адъективного типа склонения в русской деловой письменности XV-XVII вв. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. – Ташкент, 1978. – 19 с.
18. Носкова В.В. Субстантивы лица и их соотношение с суффиксальными существительными: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. – М., 1971. – 23 с.
19. Протченко И.Ф. Образование слов посредством субстантивации // Протченко И.Ф. Лексика и словообразование русского языка советской эпохи. Социолингвистический аспект. – изд-е 2-е, дополн. / Отв. ред. акад. Г.В.Степанов. – М.: Наука, 1985. – С. 234-285.
20. Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – К.: Рад. школа, 1964. – Ч.І. – 234 с.
21. Семенюк С.П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові: Дисерт. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 2000. – 182 с.
22. Словотвір сучасної української літературної мови / Відп. ред. М.А.Жовтобрюх. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. 584 с.
24. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П.Бажана, 2004. – 824 с.
25. Улуханов И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. – М.: РАН Ин-ту рус. языка им В.В. Виноградова, 1996. – 222 с.
26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4т./ Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – М.: Прогрес, 1964. – Т.І. – 562с.
27. Фекега І.І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук. – Ужгород, 1968. – 369с.
28. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Переклад з англійської. – Харків: Акта, 2002. – 1054 с.

Див. : **Брус М. П.** Історія фемінітивів-субстантиватів української мови / Брус М. П. // Наукові праці : Науково-методичний журнал. Серія “Філологія. Мовознавство”. – Миколаїв : Вид-во Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, 2010. – Т. 119. – Вип. 106. – С. 4–9.